

NYOMÁRKAY ISTVÁN

Horvát tükörszavak magyar és német mintára

A tükörszó-alkotás a szókincsgyarapítás egyik legtermékenyebb módja, lényegében nem más, mint utánzás. Ennek megfelelően beszélünk utánzó nyelvről és mintanyelvről. Magától értetődően mindenekelőtt elvont fogalmak elnevezéseire terjed ki. Hadrovics László a tükörszó-alkotás jelenségét a szinonimika szerves részének tekinti, mivel sok esetben a magyar tükörszó mellett legalábbis egy ideig használatos volt vagy lehetett az idegen mintaszó is. Példaként a régi magyar *környülállás* latin mintaszavát, a *circumstantia*-t hozza fel, sőt nem csupán valódi, hanem lappangó szinonimákat is feltételez, hiszen például a *takarékpénztár*, *takarékpersely* mellett a familiáris nyelvhasználatban még fel-felbukkan a *spórkassza* kifejezés is.¹ Természetesen a tükörszóknak csupán kis része képezi a szinonimika kutatási tárgyát, legnagyobb részüknél a nyelvhasználó már csak a folyamat végeredményével találkozik, és az is lehet, hogy a mintáról (mintanyelvről) fogalma sincs. Általában megállapítható, hogy a civilizáció fejlődésével keletkező tükörszavak és kifejezések esetében a minta mindig az a nyelv, melynek beszélői (esetleg az általuk művelt szakma vagy tudomány magasabb fejlettségi foka folytán is) magasabb szintű ismeretekkel rendelkeznek. A magyar *kisebbségi érzés* például a német *Minderwertigkeitsgefühl* fordítása (utánzása). Nyilvánvaló, hogy maga az említett szó jelölte fogalom a német pszichológiában keletkezett, amely magasabb fejlettségi fokon állt az egykori magyar pszichológiánál. A magyarban aztán gyökeret vert ez a kifejezés, sőt kilépve a tudományos terminológia szűkebb területéről, a műveltebb körök aktív szókincsének részévé vált.

A tükörszavakat a kutatók eddig elsősorban formai, alaki szempontból vizsgálták. A kérdésnek gazdag szakirodalma van.² Biztos, hogy a szóalkotásnak ez a módja legkönnyebben az összetett szavak esetében mutatható ki. A formai elemzés mellett lényeges, hogy a saját nyelvi eszközökkel való utánzás vagy másolás mellett itt a mintanyelv szemléletének átvételéről is szó van, s az olyan (esetleg alkalmiszzerűen alkotott) tükörszavak, amelyek nem illenek bele az utánzó nyelvet beszélők szemléletébe, világképébe, nem is honosodhatnak meg esetlegesen első alakjukban, hanem módosításokon mennek át.

---

¹ Hadrovics László, *Magyar történeti jelentéstan*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992: 110.

² L. Kiss Lajos *Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban* (Budapest, 1975) című munkájának irodalomjegyzékét, valamint Ráduly Zsuzsanna cikkének bibliográfiáját jelen kötetben.

Ma a horvátban az egyházi szertartás, istentisztelet neve *bogoslužje*, amely pontosan megfelel a ném. *Gottesdienst*-nek. Korábban használatos volt a *bogopoštovanje* is, amely viszont a magy. *istentisztelet* fordítása. A mai szóalak meghonosodásában az erős német hatás mellett a nyelvi ökonómia is szerepet játszhatott, azonban valószínű az is, hogy ebben a jelentéskörben korábban is a *služiti* ige volt használatos. Az is feltehető, hogy a *bogopoštovanje* csupán alkalmi szóalkotás; ebben az esetben viszont azt bizonyítja, hogy a törvénytövegek horvát fordítója elsősorban a magyarból indult ki. Vannak esetek, amelyekben a tükörszó képzésmódjában is pontosan másolja a mintát. Ilyen a XIX. sz. hatvanas éveiben még használatos *dopisjući član* ‘levelező tag’ kifejezés, amely egyaránt követi a *korrespondierendes Mitglied*-et és a *levelező tag*-ot. A németben és a magyarban ma is participiumos összetétel használatos, a horvátban ellenben a *dopisni* melléknév. Lehetséges, hogy a horvát nyelv szokás a participium praesenset konkrét cselekvéshez kötötte, tehát szemléletének a minta pontos utánzata nem felelt meg. Ugyanez volt a helyzet a participium praesens activihez hasonló *-ći* képzővel alkotott mellénevekkel. Bizonyított tény, hogy ezek a horvátban (sőt a szlovákban is) magyar participiumok mintájára keletkeztek. A magy. *fürdőorvos* és a ném. *Badearzt* volt a horv. *kupaći liječnik* mintája. A horvát szóalak egyértelműen a magyar minta mellett szól.³ A magyarban a participiumok jelentése nem korlátozódik csupán a cselekvőre, helyet, foglalkozást stb. is jelölhet. A horvát szemlélet – a konkrét példánál maradva – a fürdőorvos munkáját, foglalkozását a fürdőhelyhez köti, a *kupaći* melléknévben azonban a ‘hely’ jelentés nincs benne, így bármilyen sikeresnek látszott is ez a tükörfelfejtés, a szemlélet folytán nem honosodhatott meg, hanem *kupališni liječnik* lett belőle. Hasonló volt a helyzet a ‘trambulin’ jelentésű *škakaća daska* ‘ugródeszka, Sprungbrett’ kifejezéssel, amely ma már *odskočna daska* alakban használatos. A példák sorát lehetne tovább folytatni.

Előfordulhat, hogy a mintaként szereplő kifejezés egyrészt terjedelmes, másrészt olyan szemléletet tükröz, amely az utánzó nyelv használatába nem illik bele. Hadrovics László említi, hogy a burgenlandi horvátok írott nyelvében találkozunk a *hasan dognati* ‘hasznot hajt, Nutzen bringen’ kifejezéssel.⁴ A magyar minta nyilvánvaló. Ugyanezen fogalom kifejezésére a törvénytövegekben a *korist-noseći* összetétel jön elő, amely viszont a ném. *nutzbringend*-nek a pontos megfelelője. Mindkét kifejezés az egykori írott nyelv része volt, azonban ott sem vert gyökeret.

Hivatalos szövegekben olykor találkozunk olyan tükörszavakkal, amelyeket talán hiperkorrekt alkotásnak nevezhetünk. Ilyen a lat. *minimum*-nak megfelelő *najmanjina*. A törvénytövegekben *porezna najmanjina* szerepel mint a ném. *Steuer-Mi-*

---

³ Vö. István Nyomárkay, Die deverbale Adjektive auf *-(a)ći* im Serbokroatischen. In: László Hadrovics – Attila Hollós (Hrsg.), *Hungaro-Slavica* 1978. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978: 231–236.

⁴ László Hadrovics, *Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974: 440.

nimum és a magy. *adóminimum* megfelelője. A fordító tudta, hogy a *minimum* jelentése 'legkisebb', vette tehát a *najmanji* melléknevet, és szabályszerűen főnevet képezett belőle. Ez azonban a superlatívusban álló melléknévből szokatlan, így a nyelvhasználat nem is szentesítette.

Néha ingadozás figyelhető meg az idegen minta utánzásában. Ennek több oka is lehet. A magy. *szakértő* például szófaját tekintve lehet melléknév vagy főnév is. A törvényszövegek horvát fordítója a melléknevet *stvari vješt*-nek fordítja: *jedan stvari-vješt mjernik – ein fachkundiger Ingenieur – egy szak-értő mérnök*. Itt a minta német, de a magyar is lehet. Az összetétel utótagja inkább az első feltevést támogatja. Főnévként két fordítást is alkalmaz: *stručni znalac: Prigovorno poverenstvo ima pravo... da pozove na svoje rasprave stručne znalce – Die Reklamations-Kommission ist berechtigt... ihren Verhandlungen Fachkundige heizuziehen – A felszólamlási bizottság jogában áll... szakértőket tárgyalásaira meghívni*. A horvát kifejezés magyar mintára utal, amelyet a fordító horvát nyelvi eszközökkel utánzott, azaz a *struka* 'szak' főnévből melléknevet képezett, az *értő* főnévként használt participiumot pedig *-ac* képzős főnévvel fejezte ki. A szövegben felbukkan a ma is használatos *vještak: ima pravo... ako vidi, da je nužno, da pozove veštake na raspravu – ist berechtigt... wenn sie es für notwendig erachtet, ihren Verhandlungen Fachmänner heizuziehen – jogosítva van... ha szükségesnek látja, tárgyalásaira szak-értőket meghívni*. A szakértelem, a valamihez való értés, valamiben való jártasság a *szak*-nál általánosabb jelentésű *v(j)est* melléknévhez kapcsolódik. Ha azonban a mai horvát anyanyelvi beszélő a *stvari vješt* vagy a *stručni znalac* kifejezést hallja, az számára nem mond semmit. (A *vještak* szó szerepel már Margalits Ede 1898-ban megjelent Horvát–magyar és Magyar–horvát Szótárában is.)

A tükörszavak és kifejezések formai osztályozása mellett fontos szerepet játszik (elsősorban persze elterjedésükben) a minta- és az utánzó nyelv üzusa, a beszélők szemlélete, amint ezt a bemutatott néhány példa is mutatta.

Ma, amikor ismét előtérbe került a szaknyelvkutatás, fontos hangsúlyoznunk, hogy – amint néhány adatunk is mutatja – sok szaknyelvi szó is keletkezhetett utánzással, s terjedhetett el – amennyiben ezt a tükörszó-alkotó nyelvet beszélők szemlélete és az utánzó nyelv eszközei lehetővé tették – a köznyelvben is.⁵

---

⁵ A szövegben forrásmegjelölés nélküli példák *Az 1865/67. és 1868. évi törvények gyűjteménye* (Sammlung der Gesetze von 1865/67 und 1868. Hrsrg. vom Ung. Königl. Innenministerium. Budapest, 1908) c. gyűjteményből valók.